

Brașovul medieval

TIPOGRAFIA HONTERUS DIN BRAȘOV (1533)

Când o tipografie săsească din Transilvania trece pragul dela al patrulea în al cincilea secol al existenței ei și-și sărbătorește aniversarea de 400 de ani, întâmplarea nu este de loc obișnuită, în deobște pentru împrejurările răsăritene și în deosebi pentru cele săsești.

Nici chiar pentru împrejurările mult mai strălucite apusene lucrul n'ar fi dela sine înțeles. Cu atât mai mult pentru noi.

În zilele când strămoșii noștri Germani au adus dela Rin pe aceste locuri păduroase, pe unde trăiseră și Goții, în afară de sabie, plugul și ciocanul, grânele și vița de vie, ei nu cunoșteau în ramura tehnică nici armele cu praf de pușcă, nici hârtia, întreprinderea cu mașini sau gospodăria rațională și nici ceea ce trecea peste lucrul cu mâna din marile mori și ferăstrae, nu cunoșteau nici breslele organizate și nici dreptul codificat, nici înoirea și întocmirea bisericească evanghelică; ceace înseamnă într'un cuvânt că, în domeniul tehnic și sufletesc, fiii și nepoții emigranților eroici de odinioară trebuiau să câștige mai mult decât primiseră moștenire.

Exista mai degrabă primejdia, datorită stării de atunci a Sașilor în depărtatul răsărit, să fie repede și temeinic întrecuți de părțile mai apusene ale țării în care se așezaseră, prin vecinătatea acestora

cu țările de cultură apuseană. Dar cel puțin o jumătate de mileniu, cu toată năvala Mongolilor și loviturile Turcilor, primejdia aceasta a putut fi ocolită cu bine și starea de vase comunicante cu apusul pe teren cultural a fost prelucrată de fiecare nouă generație cu puteri proprii și proaspete. Meritul se cuvine conducerii spirituale a poporului și în întâiul rând hărniciei meșteșugărești a orașelor săsești, care timp de sute de ani a dat naștere la o mare pornire spre neîntreruptă ridicare.

Dar cununa oricărui meșteșug, cel puțin înainte de începutul stăpânirii generale din timpurile mai noi a mașinii în ramurile nesfârșite ale prelucrării materiilor prime, a fost fără îndoială arta tiparului.

Tocmai pe pragul dintre Evul Mediu și timpurile moderne se înalță și în viața Sașilor, ca o făclie care luminează departe marea despărțire între ce a fost odată și ce este acum, înfricoșata faptă a lui Luther, aleasă între toate, o cerință nelipsită pentru înfrățirea cea mai strânsă dintre spiritul pur și spiritul practic, cu neputință să mai fie scoasă din ființa oricărei culturi creatoare de adevărate valori.

Biruința aceasta a spiritului asupra materiei prin propriile ei mijloace, biruință veșnic memorabilă și înnoită de atunci cu fiecare zi, a fost înfățișată

în cercul nostru mai strimt, între zidurile Brașovului, timp de secole, numai de teascurile reformatorului Johann Honterus, cu numele ei modern de « Firma » și care a fost în stare sub titlul « Tipografia fiului lui Johann Gött » Brașov să-și sărbătorească jubileul ei de 400 de ani.

Lăsând la o parte o încercare de concurență pe un temeiu vădit ilegal (în sec. al XVIII-lea), care nu trebuie luat în serios, cu totul neputincios și de scurtă durată, această tipografie a fost dela înființarea ei (1533) până în anul 1861, prin urmare 319 ani, singura întreprindere tipografică din Brașov. Meritele acestui așezământ, astăzi cel mai vechiu săsească, în viața poporului nostru sunt așa de însemnate, încât proprietarul actual nu poate fi învinovățit de semeție, că s'a hotărât să facă o dare de seamă generală într'un volum despre întreaga activitate, spre cinstea înaintașilor și spre înălțarea și bucuria sa proprie și a prietenilor întreprinderii.

cetător local icoana foarte frumoasă a Brașovului medieval ca oraș al meșteșugurilor săsești: « Viața în oraș își mergea drumul orânduit cu grije de bresle și vecinătăți. În toate zilele săptămânii prin uliți și ulicioare cânta muzica muncii. Ciocănitul fierarilor, bătaia în măsură din ferăstraie și ciocane a tâmplarilor, sunetul limpede al uneltei cioplitorului de piatră, acopereau vâjiitul harnic al suveicii țesătorilor, plescăitul la râu al spălării lânii înaintea atelierelor de postăvari. Insuțit răsuna prin oraș cântecul meseriilor, așezate cele mai multe după străzi ».

În acest mare cântec al muncii de acasă s'a auzit în 1533 o notă nouă, încă neauzită pe aci: « Arta regală » a lui Johann Gutenberg și-a făcut intrarea în Brașov.

Cursul vieții publice și al dezvoltării sufletești a umanistului și reformatorului Johannes Honterus (1498—1549) pune și astăzi cercetătorului o mulțime de întrebări, dar ceva este sigur: Jo-

Cea mai veche hartă a României, xilografie originală de Honterus din Rudimenta Cosmographica, 1542

Rândurile care urmează sunt un rod al cercetărilor făcute pentru alcătuirea acestui volum comemorativ.

Erich Jekelius în scrierea lui Țara Bârsei (Das Burzenland, III, 1, pg. 9) citează dintr'un cer-

hannes Honterus a fost personal întemeietorul întâiei tipografii din Brașov, întâiul ei proprietar și întâiul meșter.

Ceea ce povestesc cele mai multe izvoare, aproape într'un glas, despre nașterea Tipografiei lui Hon-

terus, se găsește adunat mai bine în cuvintele unui însemnat cronicar local, al preotului orașenesc al Sibiului, Andreas Oltard († 1650):

«Magistrul Joh. Honterus a venit acasă dela Basel anno 1533, circa festum Margarethae (13 Iulie), și pentrucă a adus în comitatu (în tovarășia

Cărțile mai însemnate au de obicei anul și locul tiparului; ceea ce izbește este că în însemnarea tipografiei, dela sfârșitul cărților tipărite de Honterus, numele lui, cât a trăit el, nu este trecut. De pildă: Etypothe en Koronetes Transylvanias (în litere grecești; = Tipărit în Brașov, în Tran-

VIGILATE ET ORATE
- IOHANNES - HONTERUS -

JOHANNES HONTERUS 1498-1549

Begründer der ersten Buchdruckerei in Kronstadt. Nach einem alten Holzschnitt, der 1845 in der artistischen Anstalt L. Förster in Wien neu herauskam.

Die Honteruspresse in 400 Jahren

Festschrift

der Buchdruckerei
Johann Gött's Sohn

von Hermann Tontsch

Kronstadt-Brașov / Rumänien / 1933

Inițialele două pagini din publicația festivă de Hermann Tontsch

lui) câțiva turnători de literă și lucrători tipografi, s'a apucat fiind foarte bogat și în bunuri pământești avut, să-și alcătuiască o tipografie proprie propriis sumptibus (din banii lui) în acel an 1533 și în cel următor 1534, și să tipărească tot felul de frumoase opuscula, care le-au fost cu deosebire plăcute oamenilor, deoarece nu se mai văzuseră în țară, dar mai ales tinerimii ».

Vedem că marele umanist și reformatorul de mai târziu a adus cu sine din străinătatea cultă unealta externă a nouilor fapte: un număr de cărți, sculele unei tipografii și lucrătorii tipografi.

Și atunci a început o viață frământată în casa mamei ajunsă singuratică și liniștită prin moartea tatălui. În ea a ridicat, cum spune tradiția sprijinită pe o găsim de unelte tocmai în această casă, aici a ridicat tipografia care a găsit curând o faimă dusă până departe. Dovadă de bogăția de litere a atât de tinerei tipografii sunt lucrările grecești: ele dau la iveală tipurile vechi, bogate în legături, ale tipografului de atunci din Basel, Oporinus.

silvania) după aceea și anul (1539) în litere grecești.

Sau (1541): Ex Incllyta Transylvaniae Corona — (Din slăvitul Brașov al Transilvaniei).

Sau (mai adesea): Impressum (tipărit) In Incllyta Transylvaniae Corona.

Sau (1547): Coronae. (1545) Impressum Coronae.

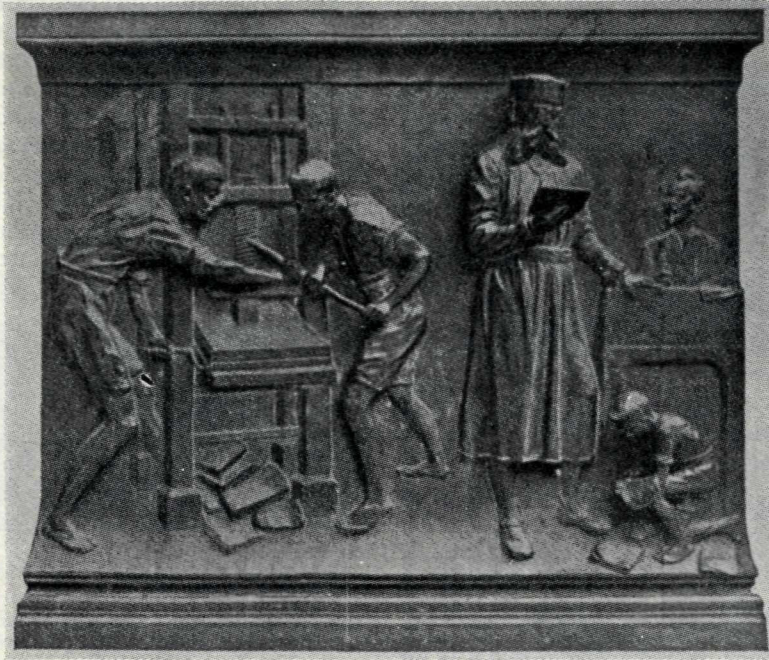
În lipsa unei a doua tipografii în Brașov nu poate fi însă nicio îndoială despre ce e vorba.

Trecerea sub tăcere a propriului nume amintește dealtminteri pe însuși Gutenberg. Multă vreme a domnit nesiguranță, ba chiar necunoaștere deplină în ce privește persoana descoperitorului tiparului; cu o renunțare aproape de neînțeles, acesta ocolise să-și puie numele pe cărțile tipărite de el; numai din mărturiile contimporanilor s'a putut scoate că descoperitorul artei tiparului a fost Johann Gutenberg.

Adesea se întâlnește, ca figură de încheiere a paginilor, stema Brașovului, coroana. Xilografia

originală tăiată de însuși Honterus în acest scop, e un bun păstrat până astăzi cu evlavie de Liceul Honterus.

neobișnuită în tăiatul în lemn o dovedesc atât harta Țării Sașilor (Basel 1532) cât și foile de titlu și hărțile din lucrările tipărite de el în Brașov.

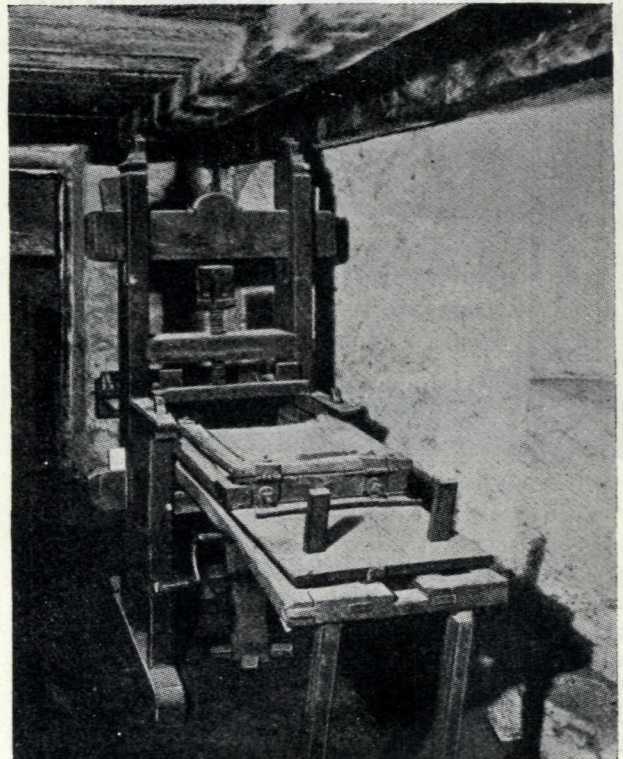
Honterus în tipografie, basorelief de pe monumentul din Brașov

Cel mai vechiu teasc din tipografie a fost reconstituit din fragmente de către comisia marilor serbări jubilar Honterus din anul 1898 și a fost expus ca să fie văzut de toți, în Liceul Honterus. Azi el e adăpostit în Bastionul Țesătorilor.

Nu mai există nicio îndoială despre exactitatea tradiției că Honterus a învățat arta tiparului la 1532 în Basel, vechiul centru al mișcării spirituale din Germania de Sud-Vest a acelor vremuri, și anume în tipografia vestită atunci a lui Johann Frobenius. Dovadă potrivirea operelor celor două tipografii în caracter, bogăție, corectitudine a literelor și în hârtie.

Ce a atras tocmai la Basel pe magistrul acum de 34 de ani? Legături vechi mai cu seamă de librărie, au apropiat mai mult Elveția de Transilvania săsească. Sau era faima strălucită a marelui umanist Erasmus? Dar acesta părăsise orașul încă din 1529, supărat de biruința reformei în Basel! Reforma ca atare? Dar atunci Wittenberg unde lucrau Luther și Melancton în plină bărbăție, ar fi însemnat o ceva mai mare ispită și un loc mai « interesant »! Nicio îndoială că Honterus a avut mai cu seamă gândul să învețe și să-și însușească arta cioplitului în lemn atunci înfloritoare la Basel și prin aceasta să facă și cunoștință cu arta tiparului.

O dovadă de înzestrarea lui artistică și în același timp de «vână practică», e legătura făcută de el între tipar, desen și xilografie. Indemnarea lui

Teasc vechiu al tipografiei Honterus

Lucas Jos. Marienburg, rector dela 1801—1810 al Gimnaziului înființat de Honterus, spune: «două din xilografii tăiate cu mâna lui de Honterus, le-am scăpat nu de mult din focul, în care celelalte arsaseră». Avem să mulțumim prin urmare rectorului Marienburg, dacă biblioteca liceului mai

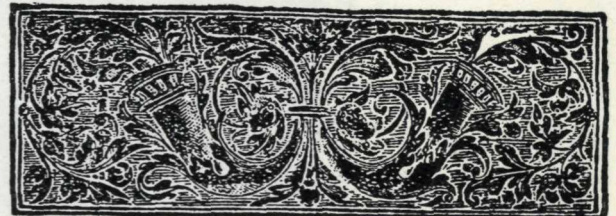
în Brașov o ediție prelucrată mult și îmbunătățită, înzestrată de data aceasta cu 16 hărți. Cele mai multe din ele se reazămă pe izvoare vechi, dar hărțile Germaniei, Ungariei, Transilvaniei sunt propriile creații ale lui Honterus cu date culese de el însuși. Clișeele le-a lucrat pe toate chiar el și este astfel cel dintâiu artist-xilograf pe care l-a avut Transilvania.

Toate hărțile sunt de o factură desăvârșită și dau vederi în perspectivă; pe cele ale Transilvaniei nimeni nu le întrecuse prin ceva temeinic până la sfârșitul sec. al XVIII-lea. În hărțile Cosmografiei (ca și în hărțile Pământului Sașilor din Transilvania editat de Honterus în 1532 în Basel)

Stema judecătorului orașenesc Lukas Hirscher, din «Evanghelie cu învățătură» de Coresi (1580-1581)

păstrează și astăzi două amintiri prețioase lucrate chiar de mâna marelui reformator: e vorba de cele două clișee (xilografii cartigrafice) pentru cosmografia lui și care reprezintă Galia (Franța) și Germania. Această Cosmografie a apărut pentru întâia oară, în proză și fără figuri, la 1530 în Cracovia. Ediția brașoveană dela 1541 înfățișează textul într'un veștmânt nou și sărbătoresc, turnat în 1620 de hexametri. Încă din 1542 apare tot

ПОУЧЕНИЕ ИЗ БРАШОВСКОГО

ЛІЕ • ИМНОГИХЪ БЖТВНИХЪ ПИСМНИН • ГЛАГОЛА СЪВРХНІЕ
РЪМЪ ИЗОУЧЕСТЬ ВЪСЬ СЪКЪЮ НЕЛЪАЮ • И ПОУЧЕНІЕ ХРТО И
МЕНИТНЫМЪ ЛЮДЕМЪ • И АНЪ ПРОЧИТАЕМЪ • ТАКОЖЕ И ИМАРСКИМЪ
ПРАЗДНИКЪ • СМІТАРНЪ • И ФАРНСІНЪ • ІЗЪАІЕ • СЛАУКЪНЪ
ИЛАНТОУРГІНЪ • ГЛАВО: ПЪ: ПЪ: СЪ.

Звесе до мнѣ пѣла а чѣста дѣнъ ѡ мени доу сера
се лбестрѣнъ свсе роуце • оу нѣмъ фарнсѣнъ ѡрѣ
лъ мѣтаръ • ѣ фарнсѣю стѣ ашдъ, антрѣ ѣ
лоушнсе роуца • до мнѣ ллоуца цѣ дѣу канѣу сѣ
нтъ ка а лѣлѣнъ ѡ мени • рѣпнтѣрнъ • недерѣпѣнъ •
кѣрѣарнъ • сѣхъ ка чѣстѣ мѣтарнъ • пострѣскѣмъ дѣдоу
ѡрнъ лѣсѣптѣмѣнъ • шнъ а зѣчѣ дѣу дѣмѣтѣ кѣтѣ кѣ
шнѣгъ • ѡрѣ мѣтарѣю стѣ депѣрте шнъ нѣврѣ нѣче ѡнѣ
сѣрѣднѣ а дѣрѣнъ чѣ оу чѣдѣ пѣптѣлѣ ахнъ грѣнѣ до
мнѣ мѣтѣнѣ фнѣ мѣ пѣкѣтѣсѣлѣ • грѣсѣтѣ воуѣ кѣдѣ
шнѣнсе а чѣстѣ дѣрѣптѣтѣ лнѣсѣ лоуѣнъ • мѣнъ врѣтоу дѣ а
лѣлѣтѣ • кѣтѣоу чѣнсе лнѣдѣцѣ пѣтѣкѣсѣ • ѣчѣнсе свѣ пѣ
ка а дѣснѣ лнѣ а чѣсѣсѣ • кѣмѣчѣ шѣлѣтѣ •

Удѣлѣтѣ ѡрѣ дѣ а чѣстѣ сѣнтѣ ѣзѣіе • коуѣвѣнтѣ а,
ѣ дѣ мѣтарнъ шнъ дѣ фарнсѣю пѣла шнъ а дѣкрѣлѣ •
кѣлѣвѣчѣтѣ ѡрѣ шнъ невѣоуѣнѣ фѣу тѣкѣмѣтѣ дѣ
сѣфнѣнѣ ѡтѣчѣнъ • шнъ фѣкѣтѣ свсе кѣнтѣ шнъ

В. — Evangelie in 1575/80. 181.

Intâia pagină din «Evanghelie cu învățătură»

iese la iveală năzuința ca să se deseneze chipul real al locurilor figurate. Se recunosc ușor marele turn al Domului Sfântului Ștefan din Viena, Catedrala avântată din Strassburg și Domul din Speier.

Dealtminteri, Cosmografia lui Honterus cuprinde

mai întâiu cărți în Braşov, precum scriitorul cronicii în Calendarul braşovean şi alţii au arătat. (David Herrmann † 1682) în *Annalibus Ecclesiasticis* scrie aceasta în anul 1533 ».

N'avem niciun drept să punem la îndoială exactitatea datei din urmă. Faptul că întâmplător nu

Johannis Amos COMENII
Auffgeschlossene

Guldene Sprachen
Buch:

Ober
Ein Pflanz-Garten aller Sprachen und Wissenschaften.
Das ist

Kurtze / und vorteilhaftige
Anleitung / die Lateinische / vnd alle
andere Sprachen / zugleich mit den Gründen
der Wissenschaften und Künste / wol zu lernen / in
100. Capitel / vnd tausent vollkommene
Sprüche gefasset.

Die Vierte Auffertigung /
Welche nicht allein reiner / als alle die
vorigen / gedruckt / sondern auch vngesehr
vmb anderthalb tausent Wörter vermehret ist: sampt
einer richtigen Teutschen Verdolmetschung / vnd
vollkommenem Register der Capitel.
Nachm Werth / nicht nach dem Gewicht / wie Edel-
gestein thut achten
Also der Weise auch diß Büchlein wird betrachten.
Auf den Leibzigischen Exemplat nach
gedruckt zu
EXONESTIT

In Siebenbürgen / Bey Michael Hermann
M. DC. XXXIIX.

*Poarta de aur a limbilor de Amos Comenius, tipărită
în tipografia Honterus*

s'a putut păstra nicio tipăritură din 1533 şi 1534 poate să ne umple de părere de rău, dar în niciun caz să fie un temei că uneltele şi lucrătorii aduşi în 1533, fără să mai vorbim de meşter însuşi, ar fi stat până la 1535 cu mâinile în sân. Din regulamentul şcolar redactat de Honterus şi tipărit în 1543 nu ni s'a păstrat decât o copie mai nouă fă-

cută după 114 ani (1657). Acest lucru arată cât de uşor au putut să se piardă tipărituri chiar însemnate şi de neapărat folos în viaţa zilnică, prin urmare existente în mare număr, în epoca dinaintea marelui foc al Braşovului (1689). De altminteri, chiar în cazul că Honterus nu şi-ar fi adus ajutoarele odată cu întoarcerea lui acasă, o amânare a începerii lucrului până la 1535, atunci când e dovedit că el stăpânea arta tiparului, ar fi puţin probabilă.

După materialul pe care-l mai avem la îndemână, numărul tipăriturilor lui Honterus, socotindu-se numai întâia ediţie, ar fi în total cam de 30. Dintre ele au fost tipărite în Braşov 26. Dintre cele apărute în Braşov, opere proprii sau străine, s'au păstrat 22, unele în mai multe exemplare. Biblioteca Liceului Honterus are 13 volume din tipăriturile braşovene ale lui Honterus şi mai ales multe scrieri ale reformatorului apărute în alte ediţii în străinătate.

O urmare imediată a înfiinţării tipografiei Honterus la Braşov a fost punerea în funcţiune a întâiei mori de hârtie din 1546. Hieronymus Ostermayer, contemporanul de ispravă al lui Honterus (mort în 1561), spune în cronica lui: « În acest an (1546) s'a făcut aici hârtie pentru întâia oară de Polacul Hanns (Früh şi Früe), în întreprinderea lui Johann Fuxen şi Johann Benckner ». Numele Früh dovedeşte că acest « Polac » era un german imigrat din Polonia. Această moară de hârtie (Oficina chartacea sau Mola papyracea), trece drept întâia din Ungaria şi Transilvania de atunci. După decăderea repetată şi totală a vechei fabrici de hârtie, s'a înfiinţat una nouă, care exista încă în 1846.

După moartea lui Honterus (1549) a ajuns proprietar al tipografiei, deşi dovezi nu sunt decât din 1553, Valentin Wagner, învăţatul contemporan, prieten şi colaborator al reformatorului. E de crezut că în răstimpul de patru ani atelierul a fost în stăpânirea moştenitorilor lui Honterus. În anii 1557 până la 1579 tipografia a lucrat mai departe şi după moartea lui Wagner şi a tipărit noi ediţii ale operelor lui Honterus şi Wagner, şi pe lângă ele şi unele lucrări noi. În 1559 judecătorul oraşului Johann Benckner a tipărit Micul Catehism luteran, iar în 1561 şi 1562 cele patru evanghelii în româneşte. Din nenorocire, tipăriturile din acest timp nu cuprind date mai amănunţite despre proprietarii tipografiei. La 1580 judecătorul oraşului Lukas Hirscher a tipărit în româneşte o carte de evanghelii şi de predici sub îngrijirea diaconului Coresi. Abia în 1580 se găseşte o nouă indicaţie: Coronae praelo Honteriano (la Braşov în teascu lui Honterus) A (anno) 1580. Acum iese la iveală din nou şi numele unui proprietar, care e un sibian: 1580. Coronae in Officina Joannis Nirei Cibiniensis. Un alt nume din seria proprietarilor îl aduce anul 1583: « tipărit în Braşov, în Tran-

silvania, de George Greus, în sarcina domnului Mathias Fronius». « In sarcina » înseamnă numai că Fronius a suportat cheltuelile de tipar, dar nu se știe nimic de un drept de proprietate al familiei Fronius, așa cum s'a presupus uneori.

Dela 1595 până la 1624 sunt trei decenii cu totul necunoscute; poate în acest timp s'a mutat tipografia la Sibiu. Dovezi despre această mutare nu avem. Ceea ce e sigur e că dela 1595 până la 1624 n'avam cunoștință de nicio tipăritură făcută la Brașov. Lucru de mirare este că tocmai din aceste timpuri atât de turburi avem informații destul de amănunțite despre edițiile românești ale tipografiei. Au apărut atunci: « Micul Catehism » al lui Martin Luther, tradus în limba românească la 1559. Preotul orașului, Markus Fuchs (mort la 1609) spune în cronica lui: « în anul 1559, la 12 Martie, judecătorul Brașovului Johannes Benkner împreună cu ceilalți senatori au făcut încercarea să reformeze biserica Românilor (reformavit Valachorum ecclesiam) și le-a pus la îndemână pentru lămurire învățăturile catehismului ». Nu s'a păstrat niciun exemplar.

Coresi Gheorghe și Tudor Diac: Tetraevanghelul, 1561, 246 foi, fragment. Astăzi la Biblioteca Academiei Române din București.

Coresi și Tudor: (Cetveroevangheliar slavonesc), 1562, 240 foi. Tipărit « din porunca Jupânului Haneș Begner de diaconul Coresi și Tudor diac ». Un exemplar în Biblioteca Academiei Române. Se mai găsește și alte patru exemplare.

Coresi: Apostol românesc 1563. Singurul exemplar Muzeul Național din București.

Coresi și Forro: Tâlcul evangheliilor și Molitvelnic românesc 1564. Un exemplar în Biblioteca Academiei Române din București.

Tipărită cu cheltuiala lui Michael Forro (Forro Miclăus), care după părerea lui Veress a fost chiar traducătorul.

Coresi Gheorghe, diac: Psaltirea, tradusă și tipărită 1577. Un exemplar în Biblioteca Academiei Române.

Coresi Gheorghe: Pravila. Înainte de 1580.

Coresi Gheorghe, diacon: Cartea, ce se chiamă evanghelie cu învățătură, etc. Eu Jupânul Hărăj Lucaci (Lukas Hirscher) județul Brașovului și a tot ținutul Bărșci jeluii și dedui la tiparu, 1581,

630 pg. Proprietatea a bisericii Sf. Nicolae din Brașov. Tiparul acestei cărți s'a început la 14 Dec. 1580 și s'a sfârșit la 28 Iunie 1581. Literele și xilografiile întrebunțate s'au găsit până la 1865 în tipografia lui Johann Gött. Astăzi ele au dispărut, odată poate cu materialul tipografic cerut în timpul războiului de autoritățile militare, între care s'a trecut din neștiință, pentru că patronul se găsea pe front, foarte multe lucruri vechi, vrednice de

Probblatt.

Siebenbürger Wochenblatt.

Mit grüdigster Bewilligung.

Mittwoch

Nr. 1.

24. Mai 1837.

Spanien.

Bayona, 30. April. Die Operationen der Christinos haben begonnen. Eine aus Passages ausgerückte Colonne hat sich der Stellung von Bayo bemächtigt, die von den Carlisten schlecht verteidigt wurde. Seit brute früh hört man unaufhörlich Kanonendonner. Ohne Zweifel ist Bayona angegriffen. Obgleich diese letztere Position nicht sehr bedeutend ist, wäre sie doch von Vortheil, daß man 4 bis 5000 Mann darin unterbringen könnte, was für De. Sebastian eine große Erleichterung wäre. Die Truppen desüßlich liegen zu eng aufeinander, besonders seit Ausbruch der Beschörungen aus Bilbao. In diesen werden sich in 5 bis 6 Tagen alle erkrankten Verwundeten desfeldt eingezwungen sein. — In Hernani sind mehrere Carlischen Bataillons eingetroffen; noch mehrere werden erwartet. (Lizien. Zeit.)

Frankreich.

Moskitten bis 16. April aus Viena melden, daß die Pest in Tripolis noch fortwährend mähret. Der Bey hat, auf Anlangen der Euroder, einen Gesundheits-Erdon gegeben, und hält die Najirgal mit Festigkeit aufrecht, obwohl sie den religiösen Meinungen der Muhammedaner entgegen ist. Eine Anzahl Araber, welche den Gorden zu durchziehen versuchten, sind geköpft worden. — Der Bey von Constantine hat einen Aufbruch an die Seelime zum Kriege gegen die Alplühigere erlassen. In den Umgebungen von Selma zeigen sich seitdem bewaffnete Beduinen-Schwärme, und mehreren Soldaten, welche sich auf die Wette von vier Kintenschäfen von dem Plabe entfernten, wurden die Köpfe abgehauen. (Wien. Zeit.)

Griechenland.

Ein Schreiben aus Patras vom 20. April meldet folgendes: In der Nacht vom 11. zum 12. d. M. hat die englische Brigantine Alceste, von einem äußerst heftigen Stürme getrieben, auf dem Strande von Petrochori, eine Meile von Tri-Naperau, Schiffbruch gelitten. Mit Ausnahme des Schiffbrüders, ist die kimmuliche Mannschaft gerettet worden. Diefes aus Griechenland kommende, und mit 535 Baumwollensäcken, noch anderen Waaren beladene Schiff war nach Vliak bestimmt. Der Capitän gab die Ladung zu Gunsten der nächstliegenden Eigenthümer auf, und hat in Oranien residirende griechische Consul abzunehm die Leitung der Besetzung

der Waaren, und ernannte zugleich den Capitän selbst einem Individuum aus dem Orte selbst zu Chefs des Verwaltungsbüros. Bis zum 18. waren 309 Ballen Baumwolle und, etwa 60 Stüde Primant gerettet worden; man weiß übrigens noch nicht in welchem Zustande sich das Schiff befindet. Aus Anlaß dieses Schiffbruchs sind Plavaria, Rodon und die Umgebungen von Petrochori mittelst eines Militär-Erdons von dem übrigen Griechenland abgesperrt, und eine vierzigstägigen Streng Contourz unterzogen worden. Im denselben Tage, den 12., befand sich ein aus Volo kommendes, und mit türkischen Waaren, und Baumwolle beladenes griechisches Schiff in großer Gefahr, da es aber einen Theil der Ladung ins Meer warf, konnte es sich nach Zante retten. Zu Kalonija, nahe bei Cattacoffo, wurden auf dem Strande 14 Ballen Baumwolle gefunden, worüber man nicht weiß, zu welchem Schiffe sie gehörten; und zu Poros warf das Meer die Leichen von drei Personen, nämlich eines Griechens, eines Kindes und einer Frau, letztere mit diamantenen Ringen und Ohrgedängen, so wie mit einem Halbbande von Edelsteinen geschmückt ans Land.

Deutschland.

Der Altbaurhaufen vom 2. Mai wird gemeldet. Es eben geht die traurige Nachricht ein, daß am 30. April, Nachmittags gegen 4 Uhr, die verewtete Herzogin von Sachsen-Weimingen, geborne Prinzessin von Hohenzollern-Cornburg in 74sten Jahre ihres hegenntlichen Lebens verschiedes ist.

Vermischte Nachrichten.

Am 28. März d. J. Abends 8 Uhr versank plötzlich unter bonnerstlichem Wetter ein mehr als 100 Fuß langer, mit Sandsteinen bewaffelter nahdem Ostseestrande gelegener Berg im Schmalziner Straße (N. W. Meinen) auf 15 Fuß tief nach dem Erdboden und Erfindungen des Umgebungs zu zerfallen, betragte der Durchmesser des Risses, welcher zum Theil durch die nachfolgenden Sandsteinen nieder ausgefüllt ist, gegen 200 Schritt. Es entfiel dadurch eine Erhebung, die mehrere ziemlich große Bäume von ihrer Stelle rückte und selbst die Oberfläche der zunächstliegenden Anhöhen 20 bis 30 Fuß aufrührte hob. Ob dieser Erdball durch ein unter am Berge befindliches Lochnoor oder durch Kräftehand entstanden sei, ist noch nicht bekannt.

Intâiul număr din *Siebenburger Wochenblatt* (« Foia săptămânală ardeleană »), înființată de Johann Gött la 24 Maiu 1837 (Astăzi « Kronstädter Zeitung »)

un muzeu al tiparului din aceste părți de pământ.

In loc de chenar de titlu cartea are pajura lui Hirscher săpată adânc și la sfârșit stema Brașovului. Dintre cele două exemplare păstrate, unul se găsește astăzi în Biblioteca Academiei Române din București.

Din lucrarea lui Joseph Trausch, din care am luat unele amănunte în legătură cu cărțile românești tipărite la Honterus, se vede și origina unuia din aceste exemplare păstrate: « pe coperta dinăun-

tru a exemplarului care se găsește în biserica mai mare valahă din cartierul de sus al Brașovului, se citește după monograma MF (Michael Fronius): Anno 1630, la 25 Maiu am dăruit eu Martha Benknerin, urmașa înțeleptului Domn Michael Fronius, această carte bisericeii valahe întru veșnica amintire pentru ca poate ereticii să fie întorși prin

Johann Gött 1810—1888.
După o pictură a vremii

aceasta la adevărata mărturisire a Domnului nostru Isus Hristos. Joh. Hirscherus m.p. (Martha era fiica judecătorului orașului Joh. Benkner, iar Joh. Hirscher era ginerele ei).

Coresi Șerban (fiul lui Gheorghe Coresi): Liturghia slavonească 1588, 105 pag. Tipărită « în minunata cetate a Brașovului, de Șerban, fiul diaconului Coresi, isprăvitoriul Popa Mihail, din aceeași cetate brașovenească ». Singurul exemplar se găsește azi în biblioteca arhiepiscopiei din Blaj.

O punere alături cu starea tiparului din toată Ungaria secolului XVI dă lămuriri foarte prețioase despre puterea de viață și de producție a teascurilor lui Honterus în întâiul secol al existenței lor. După Mangold, în întâia jumătate a secolului se găseau în activitate 18 tipografii protestante, iar la sfârșitul secolului 10. Dintre tipografiile catolice după încetarea tipografiei din Budapesta a lui Andreas

Hess (1541), n'a mai lucrat niciuna până când au înființat Telegdy la 1577 în Târnava (Nagy-Szombat) și Francz Forgach și iezuiții fiecare câte una în Pressburg.

Chiar în ce privește norocul păstrării tipăriturilor sau cel puțin al știrilor despre titlurile lor, tipografia Honterus-Wagner stă în Transilvania acelor vremuri la locul de frunte. În timpul dela 1535 până la 1549 (moartea lui Honterus) bogata bibliografie a profesorului Szabo numără 32 de tipărituri cunoscute brașovene, iar nebrașovene numai una (Sibiu 1544); în timpul lui Wagner (1549—1557) 21 brașovene, 10 clujene și 1 sibiană (1550).

Numărul tipăriturilor din Ungaria de atunci (inclusiv Transilvania) se urcă în secolul al XVI-lea (după Mangold) cam la vreo 800. Dintre tipăriturile tipografiei Honterus din Brașov se pot fixa astăzi cu siguranță pentru sec. XVI-lea, 94 (73 latine, 13 germane, 8 românești). Producția totală a ajuns, calculată modest, cel puțin la 100. În felul acesta tipografia lui Honterus a dat în secolul Reformei ea singură cel puțin 12 la sută din producția totală a regatului ungar, nici vorbă o glorie pentru poporul sășesc și o adevărată a părerii lui Fr. Teutsch: « activitatea tipografiilor transilvănene a fost deosebită, mai cu seamă în anii 1535—1590 ».

La sfârșitul întâiului pătrar al secolului următor punctul mort pare să fi fost trecut cu bine: în 1625 ies la iveală noi tipărituri. În capul lor stă volumașul care se păstrează: Rugăciuni creștinești pentru toate zilele... împreună cu alte cântece frumoase, Brașov 1625 (Christliche Gebethlein auf alle Tage 124 pg.).

În rândul întâiu al noilor proprietari găsim pe însuși Michael Herrmann, judecătorul orașului și consilierul princiar, cel mai însemnat brașovean dela mijlocul sec. al XVII-lea și un înviorător al atelierelor lui Honterus.

Numeroase amintiri ale numelui lui Herrmann au ajuns până la noi dintre anii 1636—1660, de pildă: Typis et sumptibus Mich. Herrmanni) tipărit cu literele și cheltuiala lui M. Herrmanni); Typis Herrmannianis. Typis Michaelis Herrmanni, Judicis Coronensis.

Dela 1616 până la 1692: « Tipografia lui Herrmann » cu patru întreruperi.

1666: Brașov. În Tipografia Herrmann. La pg. 48 a acestui volumaș (Franciscus Rheter: Cântecul fericit al lebedei) se vede pajura Brașovului, o dovadă de identitatea tipografiei cu aceea a reformatorului.

1672 (prima întrerupere): în tipografia lui Petri Pfannenschmidt și Jacobi Jeckelius...

1673, 1674: Typis Michaelis Herrmanni, sumptibus (cu cheltuiala) vero Stephani Jüngling, Typogr(aphii) Cibin(iensis).

1675 până la 1678 (a doua întrerupere): Typis et Figuris Petri Pfannenschmidt (Pfannenschmidt moare la 1677).

1678: la văduva Martha Pfannenschmiedin.

1679 până la 1685: în tipografia lui Herrmann.
1684, 1685 (a treia întrerupere): în tipografia Pfannenschmidt; impensis (cu cheltuiala) Martha Pfannenschmidin.

1686, 1688: din nou a lui Herrmann, dar tot atunci:

1688 (a patra întrerupere): Typis Lucae Seuleri (pentru întâia oară).

1689 până la 1692: din nou numai a lui Herrmann.

1693 până la 1772: «Tipografia Seuler».

Ținând seamă că tipograful propriu zis este de o parte și de alta un anume Nikolaus Müller, al cărui nume l-am lăsat neamintit pentru scurtarea textului, nu mai rămâne îndoială că pe timpul acela nu exista în Brașov decât o singură tipografie care sau să găsea cu schimbul în proprietatea familiilor Herrmann și Pfannenschmied sau, ceea ce e mai probabil, era temporar arendată de familia Herrmann. Tot așa de sigur e că Lukas Seuler, care a urmat, nu putea să intre în stăpânirea decât numai a acestei tipografii.

În tot acest timp, dela încheierea Reformei până la marele foc al Brașovului (1573—1688) s'au tipărit, în afară de calendare, poezii pentru morți și altele, vreo 83 de lucrări, dintre care cele mai multe, 51, (61,5%) sunt în legătură cu viața religioasă, 28 (33,7%) cu școala și educația, și 4 (4,8%) cu politica, dreptul și administrația. Din cele 83 de tipăriri, latinești sunt 43 (52%), germane 34 (41%), românești 4, slave 1, latino-germano-maghiare 1 (Catonis Disticha Moralia, 1688, întâia carte în limba ungară a tipografiei Honterus).

Se pare că îngrozitorul foc dela 1689, cea mai mare nenorocire care a lovit Brașovul, a cruțat tipografia lui Johann Honterus. Dovadă cărțile tipărite în 1689 și 1690, în care se găsește și jalnica întâmplare a orașului, dela 21 Aprilie 1689.

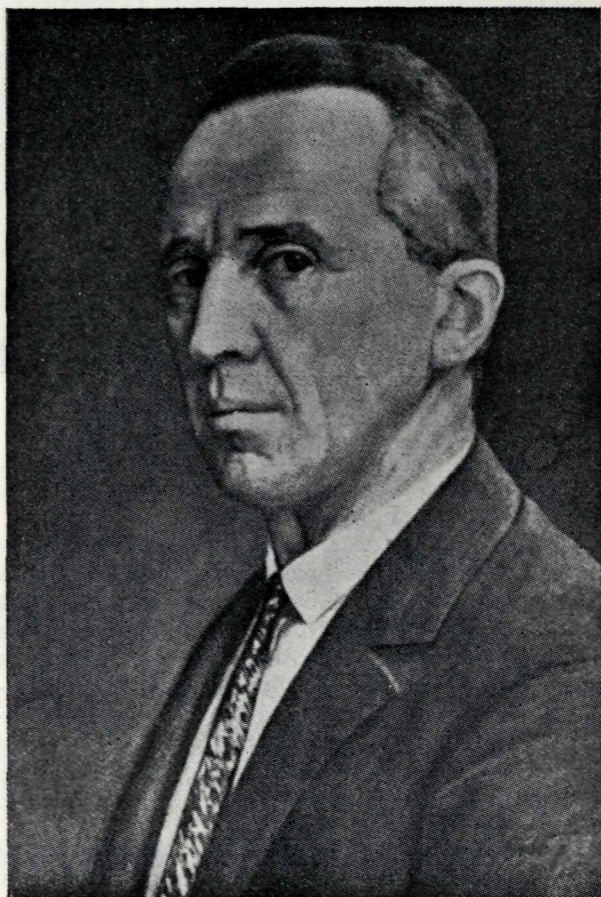
În ce privește timpul care urmează, de data aceasta secolul cronologic de asemenea nu este același cu cel cultural. De vreme ce la 1689 Brașovul a căzut pradă flăcărilor, dar la 1691 Transilvania a ajuns sub stăpânirea Casei de Austria prin tratatul cunoscut sub numele de Diploma Leopoldiană, iar pe de altă parte Dieta dela Cluj, dela 1790—91 a adus reînvierea constituției ardelenene și a națiunii săsești, înțelegem când zicem secolul al XVIII-lea epoca dintre 1690—1790. Numărul tipăririlor din acest răstimp e de 150—160, între care cele latine (vreo 60) sunt cu mult întrecute de cele germane (cam 100). La fel ca în trecut viața spirituală a unei burghezii încă deplin conservatoare e stăpânită covârșitor de biserică și școală; numărul tipăririlor despre religie și viața bisericească se ridică la vreo 60%, iar despre biserică și școală la un loc la vreo 80%.

Între proprietarii tipografiei, dela 1773 încep să apară nume noi, și între ei mai cu seamă, dela 1798 până, poate, pe la 1814, Johann Georg

Edlen von Schobeln. Dela 1833 apare Johann Gött. Până astăzi tipografia lui Honterus se găsește în mâinile aceleiaș familii. Fritz Gött, proprietarul ei actual, a avut norocul să studieze în Gimnaziul înființat de întemeietor, iar timpul de ucenicie să și-l petreacă sub ochii tatălui său, în tipografia cu atât de strălucit trecut.

Pentru arătarea, încăodată, a legăturilor dintre cea mai veche tipografie a Sașilor și Români, dăm aici cel puțin câteva din tipăriturile românești făcute de ea, în număr cam de 100 până în anul 1866. Aproape toate sunt tipărite cu litere chirilice. Iată câteva pilde mai însemnate:

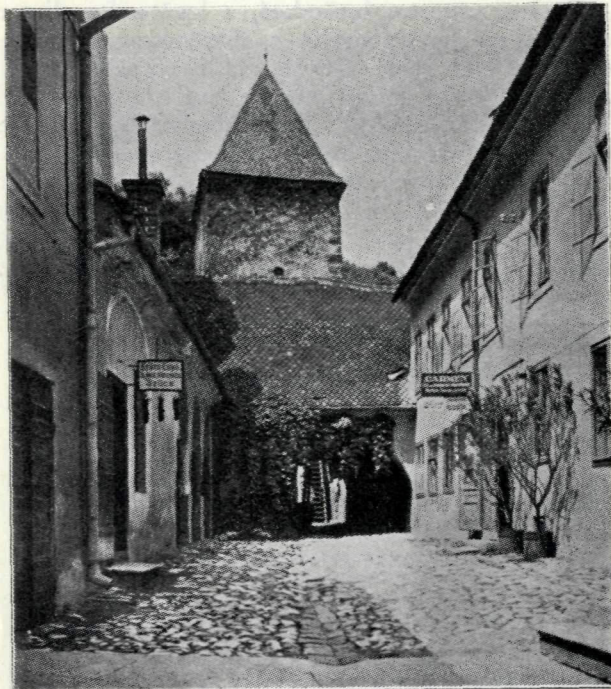
1733: Calendari, acum ântâi rumânesc. Așezat de pe cel sêrbesc pe limba rumenescă. Ca într-un 100 de ani să slujescă, ca și cel slovenesc, într'acel chip au fost la Kiev scos de un mare doctor muscal.

Fritz Gött junior
După un autoportret din 1929

S'au tălmăcit într'acesta chip acum isvodit și precum l'am aflat în stamp nouă s'au dat. În Brașov, Febr. 20, 1733. La sfârșit: Sfârșitu Călinarului prin osteneala dascălului Soanul Petru dela Brașov și lui Dumneșeu laudă.

1812: Istoria prea frumosului Arghir și a prea frumoasei Elena cea măiastră și cu părul de aur, etc. Tipărită cu totă cheltuiala d-loru fraților Constandin și Ión Boghici. In priveleghiata tipografie din Brașov. Prin tipograful Fridericu Herfurt. Tip. Șobeln 1812, 8°, 5 coli, chirilic. Ediție nouă 1853.

Tipografia în casa Schobeln, până la 1923

1851: Lerescu Ioan C. Fantasma sér: Greșit dar bine nemerit. Comedie originală într'un act I.C.L. Să tipărit la Ión Gótt, 8°, 35 pg. jumătate chirilic.

1862: Din poeziile lui Murășian Andrei. Tipariulu lui Joane Gótt, 8°, VIII, 222 pg., jumătate chirilic.

1862: Cipariu Timoteu. Discursu tienutu în adunarea generală a Asociațiunei române transilvane etc. în 29 Juliu 1862. Tip. Ioane Gótt, 8°, 24 pg.

1866: Alexandrescu I. M. Poesii diverse. Dedicatē barbatilor de inima. Brasiov.

1874: Alexi Theocharu. Sistemulu metricu. Legea și aplicarea sa în Ungaria explicată de T. A. Tip. Ioane Gótt și fiu Henricu, 8°, 20 pg.

1885: (Obert Franz). Repausul și Serbarea Duminecei. Ióne Gótt și fiu Henric, 8°, 8 pg.

Ziare și reviste românești:

1857: Foile Duminecii spre înmulțirea cei de obște folositoare cunoștințe. Alcătuite de o soțietate de învățați. In totă Sâmbăta ivite. O jumătate de an a scripturi 26 numeri dela 2 Ianuarie până la sfârșitul lui Iunie 1837. Cu cheltuiala d. Rudolf Orghidan, Brașov. S'au tipărit în tipografia a lui Joann Gätt. 1837, 4°, 212 pg. în chirilice.

Tipografia Gótt din Brașov astăzi
Birourile, clădite în 1926

cu ilustrații în xilografie. din care vol. 2, 208 pg.: Intru o jumătate de an, dela I-a Iunie până la sfârșitul lunii lui decemvrie 1837. Tălmăcite sau traduse după limba nemțescă de Ioann Barac

1833: Lazar Gheorghe. Povățitorul tinerimii cătră adevărata și drepta cetire, 8°.

1837: Baricz George. Cuvântare scolastică la esamenul de vară în școla românească din Brașov în Cetate. Tip. Ión Gótt, 8°, 32 pg.

1843: Gavra Alexandru. Sincai și Samuil Klain în câmpi Elisului, și între alții și un nemernic dela Arad. O dramă mitoliterală în 5 acturi. Tipărită cu slouele lui Joan Gätt. 8°, 30 pg. jumătate chirilic.

1844: Barac Ión (mort 1848 în Brașov). Cei trei frați gheboși, sau 3 bărbați și o muere, ist. com. în versuri.

1847: Agripina. Nuvelă. Subet original. anon. Tip. Ión Gätt, 8°, 22 pg. jumătate chirilic.

1848: Versul unui recrut. 8°, 4 pg. chirilic.

1848: Mureșianu Andreiu. Icóna crescerei rele cu mijlóce de a o face și mai rea (după Salzmann). Tip. Ión Gätt. 8°, 236 pg. jumătate chirilic.

1851: Poesie dedicată benefactorilor la ridicarea școlelor române de legea orientală din Brașovu cu ocasiunea solennitatei punerei pietrei fundamentale în 17 Sept. 1851. Cu tiparul lui Ión Gätt, 8°, 7 pg.

(mort 1848), translator al Brașovului. Cu cheltuiala a d. Rudolf Orghidan. S'au tipărit în tipografia a lui Ioann Gett. 1837.

Iulie 1837: Fóia septămânei. Red. George Barițiu. Tip. Ión Gött. odată pe săptămână, care după primele două numere a trebuit să-și întreprună apariția din pricina cenzurei.

1838: Gazeta de Transilvania. Red. Georg Barițiu. Edit. Ión Gött. Până în 1909 proprietatea familiei Mureșanu. Dela 12 Martie 1838 (st. v.) până în 1850 apare săptămânal, dela 1849—1880 de două ori pe săptămână, dela 1881 până la 1884 de trei ori pe săptămână, apoi zilnic. Dela 1850 «Gazeta Transilvaniei». Intâi cu caractere jumătate chirilice; dela 1860 cu caractere latine. Dela 1850—1878 redactor Iacob Mureșianu, apoi Dr. Aureliu Mureșianu. Până la 1884 la Johann Gött. Despre soarta foarte interesantă a foii, în timpul războiului mondial, dă lămuriri numărul 70 (festiv) dela 8 Septembrie 1933, la pg. 3.

4 Ianuarie 1838—1865: Fóia literară; dela 1 Iulie 1838 ca supliment la «Gazeta Transilvaniei», sub noul titlu «Fóia pentru Minte, Inimă și Literatură», red. George Barițiu, Tip. Ión Gött, 4°. revistă săptămânală; din Martie 1850 până în 1865 redactor Iacob Mureșianu.

1849: Espatriatul. Red. Cesar Boliac. Tip. Ión Gött. Din Aprilie până în Iunie, 16 numere.

Pentru cea dintâi foae românească a Brașovului și numele pe care și l-a luat, poate nu e rău

să se pună alături data apariției ei cu data, care o premerge numai cu puțin, a cunoscutei foi săsești *Siebenbürger Wochenblatt*, continuată până astăzi de *Kronstädter Zeitung*, Gazeta Brașovului.

«Ca încheiere, se poate atrage luarea aminte că negustorul de cărți aici în Transilvania a fost și pentru Români un purtător de cultură, odată ce parte din literatura românească a fost tipărită în tipografii săsești și pusă în negoț de librari germani. Aceasta aduce aminte de timpuri foarte îndepărtate, când omul simplu, care nici nu știa să scrie, cumpăra mici scrieri populare dela editor și rătăcea cu ele timp de săptămâni prin țară, până în Dobrogea și până când le putea vinde odată cu lumânările de biserică».

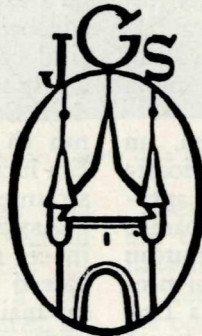
Am luat această încheiere din Cartea lui Fritz Teutsch, pe care l-am mai folosit în paginile de față: Istoria negoțului german de cărți din Transilvania. Invățătura pe care o cuprinde n'are să scape nimănu.

Brașov

HERMANN TONTSCH

din limba germană
de Emanoil Bucuța

ilustrațiile sunt prelucrate după
volumul comemorativ
Die Honterus Presse in 400 Jahren
de același autor

Stema tipografiei Gött